

АРХЕОФУТУРИЗМ ЯК ДОКТРИНА ПОСТХРИСТІЯНСЬКОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ОСВІТИ

Анотація. Авторка розглядає археофутуризм як новий релігійний, мистецький та філософсько-теоретичний напрям, який спирається на традиціоналізм, консерватизм, автохтонні етнокультурні здобутки минулого з метою їх впровадження в майбутнє життя народів. Для самозбереження самобутності європейської духовної культури необхідна нова модель освіти, яка майбутніми поколіннями буде використана як альтернатива глобальній уніфікації людства.

Ключові слова: археофутуризм, етнофілософія, етнорелігія, постхристиянська модель, етнокультурні цінності.

Аннотация. Автор рассматривает археофутуризм как новое религиозное, художественное и философско-теоретическое направление, основанное на традиционализме, консерватизме, автохтонных этнокультурных достижениях прошлого с целью их использования в будущей жизни народов. Для самосохранения само-

бытности европейской духовной культуры необходима новая модель образования, которая будущими поколениями будет использована в качестве альтернативы глобальной унификации человечества.

Ключевые слова: археофутуризм, этнофилософия, этнорелигия, пост-христианская модель, этнокультурные ценности.

Summary. An author examines arkheofuturizm as new religious, artistic and philosophical-theoretical direction, which leans against Traditsionalizm, conservatism, indigenous ethnic-cultural achievements of the pas with the purpose of their introduction in future life of people. For self-preservation of originality of the European spiritual culture the new model of education, which by future generations will be used in quality alternative of global standardization of humanity, is needed.

Key words: arkheofuturizm, the ethnic-philosophy, the ethnic-religion, post-christian model, the ethnic-cultural values.

Актуальність теми викликана пошуком альтернатив тим глобальним змінам у культурному, етнічному, освітньому просторах, які нівелюють природні основи людського суспільства.

Мета цього дискурсу: 1) звернути увагу наукової спільноти на глибинні причини протиріч між феноменом етнічного (локального, природного) і світового (глобального, штучного); 2) увести до культурологічного дискурсу проблему наявності світової інформаційної війни, внаслідок якої відбувається масова дезорієнтація суспільства, втрата усталених етнокультурних зразків; 3) запропонувати нову етнозберігаючу модель освіти, яка нині осмислюється європейськими мислителями як альтернатива глобальній уніфікації.

Оскільки, на думку автора, об'єктивних методологій в гуманітарному дослідженні не існує, ми застосовуємо національно-екзистенційну методологію та українську аксіологію, яка бере свої витoki в дохристиянському киево-руському імперативі: роби так, щоб

твоя діяльність була на користь власному народові, а не глобальному диктатору.

Археофутуризм (від гр. *архаіо* — стародавній і лат. *futurum* майбутнє) — новий релігійний, мистецький та філософсько-теоретичний напрям, який спирається на традиціоналізм, консерватизм, автохтонні етнокультурні здобутки минулого з метою їх впровадження в майбутнє життя народу. Як напрям філософії, археофутуризм вивчає перспективи майбутнього і здійснює прогнозування соціальних процесів, що виникають на ґрунті автохтонних архаїчних цінностей.

Німецький філософ-консерватор Освальд Шпенглер (1880–1936) у своїй праці “Занепад Європи” (1922) висловив думку, що Європа на шляху до загибелі, бо вона є раціоналістичною цивілізацією, в якій вищі духовні цінності невинно деградуєть. Кілька великих мегаполісів, у яких зосереджується все життя, знищують навколишнє традиційне суспільство, розпочинаючи “вік вивихнутого часу”, коли матерія знищує дух.

Європа, як частина світу площею 10 мільйонів 507 тисяч квадратних кілометрів, має свою власну етнічну історію та міфологію, яка вимірюється мабуть мільйоном років часу і широким діапазоном етно-культурного простору, водночас становлячи велику, хоч і важкокосяжну цілість. Тому з величезного просторово-часового полотна історії європейської культури нас має зацікавити той конкретний філософсько-теоретичний аспект сучасного археофутуризму, який став контекстом для розгортання нового (і, вочевидь, чергового) етно-релігійного ренесансу ХХ–ХХІ ст., включаючи як окремі артефакти, так і філософами та міфологеми, які стали витоковим підґрунтям актуалізованих сьогодні проблем. Таким чином, наша мета — розглянути не тільки здійснене, що у Шпенглерівському розумінні є минулим, а й саме здійснення, що виражає сенс Життя сучасного, а також те, що є можливим, тобто становить проєкцію майбутнього.

Сучасні політологи констатують наявність “четвертої світової війни”, яка носить характер інформаційної [1, 3–4, 16–20; 5, 106–109]. Ця навала квазікультурних “цінностей”, яка щодня зливою вихлюпується на голови мільйонів пересічних громадян, відносить на узбіччя масової свідомості перевірені часом класичні національні форми духовності та культури. Постмодерністська “фрагментарність” світу робить особу беззахисною перед глобальними процесами хаотизації життєвого простору, в якому людині з класичними європейськими стандартами світосприйняття стає холодно і незатишно. На цьому тлі відбувається масова дезорієнтація суспільства, втрата усталених етнокультурних зразків, але водночас — і вияскравлення духовно самостійних особистостей, які ведуть пошук нових культурних моделей, альтернативних глобальному стилю. Ностальгія за високим духовним минулим своїх предків і турбота про майбутнє своїх нащадків спонукає їх вдихнути нове життя у перевірені часом класичні європейські форми світогляду, шляхетного людського спілкування і порядного, розміреного стилю життя. Наступним етапом має стати презентація нового упорядкованого типу мислення і життєдіяльності, формування соціального інтересу до

нього і, нарешті, ідентифікація членів цього напрямку в рамках обраної етнокультурної форми.

Європа в античну епоху мала назву Енея... З незапам'ятних часів межа між Європою й Азією проходила по річці Дон (Танаїс). Як сказано в скандинавському географічному трактаті “Круг земний”, Танаїс впадає у “довгу затоку, що зветься Чорним морем. Вона розділяє частини світу. Ту, що на сході, зветь Азією, а ту, що на заході, дехто називає Європою, а дехто — Енеєю” [4, 11]. Вірогідно, ця назва пов'язана з древніми *енетами* (*enetai*), якими правив легендарний Еней, який був улюбленим сином Богині Афродіти і онуком Зевса, захисником Трої та засновником Риму, куди й переніс своїх троянських Богів. Афродіта, як Богиня-Мати, постійно опікувалась життєвою долею свого сина Енея, рятуючи в його особі увесь майбутній рід Дардана. Не даремно, в Італії на її честь було збудовано безліч святилищ Афродіти-Венери, якій, як Богині Переможниці, присвятив свій храм і знаменитий Помпей [3, 5]. Так була врятована Енейська цивілізація, де чільне місце займають культури як Гіперборейського, так і Критського кореня. Серед них знаходимо і наших слов'янських предків. На думку українського міфолога О. Знойка: “Історики-слависти визнають, що предки слов'ян — *венеди* брали участь у формуванні Русі і Києва. Венеди, як нам уже відомо, — вигнанці з Трої. Доведено також, що троянці — це етруски, а їхні нащадки заснували Рим (цілком можливо, що Еней був засновником Альба-Лонги і предком матері Ромула і Рема) [2, 244]. Ця міфологема нас цікавить в тому сенсі, що прокладає той невидимий зв'язок між Україною і Європою, що має засвідчити наш споконвічно європейський архетиповий і ментальний психогенез, тобто виникнення і розвиток в українській людини власне європейських почуттів, мови, мислення і вольової діяльності.

Нині, коли на карту поставлене саме життя європейської людини, Європа знову звертається до споконвічних етнокультурних цінностей своїх предків. Це тільки здається, що етнічні міфи та героїчні легенди канули в Лету, бо їхня спадщина залишила глибокий слід у нашій ко-

лективній підсвідомості та генетичній пам'яті. Мислителі кінця XIX — початку XX ст. підняли на поверхню “циклічну доктрину” розвитку культури. За Рігведою історію людства поділяють на 4 цикли: золотий, срібний, мідний і залізний віки, після яких почнеться нове коло Часу. Теорію циклічності можна вважати повним запереченням ідеї лінійного “прогресу людства”. Доктрина Ф. Ніцше про “Вічне Повернення” була розвинута італійцем Юліусом Еволюю, румуном Мірчею Еліаде, чилійцем Мігелем Серрано та іншими мислителями. Серед слов'ян ідею переоцінки і заперечення християнських вартостей зробили польський філософ Ян Стахнюк та український філософ і санскритолог Володимир Шаян. Здійснивши належну експертизу чужим глобальним релігіям, вони прагнули подати власну автохтонну доктрину етнічної віри, споконвічної і традиційної та вдихнути в неї друге життя на новому етапі розвитку націй. Якщо за часів Шпенглера на тлі прогресуючого занепаду Європи ще було важко розгледіти перші іскри її відродження, то Володимир Шаян (1908–1974) вже відверто пророкував нове (власне, чергове) пробудження Європи в “Пан-арійському ренесансі” язичницьких релігій. Одночасно, як спалах блискавки в п'ятні світового хаосу, у XX столітті виникли європейські рухи відродження різних релігій: кельтські друїди, групи прихильників Тора і Одіна, шанувальники Афін і Зевса, Юпітера і Венери, онуки Сварога і Перуна, Лади і Матері Слави...

І хоча практика втілення в життя цих ідей видатних подвижників досі маловідома, нас, у першу чергу, цікавлять наукові спроби актуалізації етнорелігійного осмислення світу з перспективою на майбутнє, що вже існують у ряді країн. Так, наприклад, французький учений Іван Бло (Yvan Blot) — викладач і директор дослідницького центру при Паризькому університеті, один з лідерів французького Національного фронту, депутат Європейського парламенту, заснував Товариство відновлення античних освітніх і культурницьких традицій. Він пропонує “елліно-центричне відродження” як альтернативу деградуєму західному світові. У 1996 р. з'явилася друком наукова монографія Івана Бло, присвячена вивченню

впливу давньогрецької культури на західну цивілізацію “Спадщина Афін” (L'Heritage d'Athens).

Його ідея ґрунтується на тому, що “ми всі — нащадки Афін, грецької Богині мудрості! Греки дали нам науку, медицину, філософію, політику, олімпійські ігри, класичне мистецтво, нарешті повний алфавіт з голосними і приголосними... Ми всі — нащадки Афін, але нам загрожує небезпека позбутися всієї цієї спадщини. Цінність класичного гуманізму, що бере свій початок від греків, може не витримати конкуренції зі ЗМІ і системою освіти і зникнути. А без грецької спадщини наша цивілізація приречена. Від того, чи збережеться “Спадщина Афін” залежить майбутнє всього людства” [8].

Значним інтелектуальним явищем правого руху в Росії став міжнародний часопис “Атений” (дослівно “Школа Атини”). Це видання продовжує давні традиції шанування Афін — античної Богині мудрості й справедливої війни та знайомить читачів з філософськими, історичними та антропологічними дослідженнями давнього і нового часу. Слід зазначити, що ще в XIX–XX ст. часописи “Атений” виходили в Польщі та в Україні.

Міжнародна Асоціація “Європейська синергія”, яка поставила за мету з'єднати зусилля однодумців з різних країн, виникла у Франції (м. Тулуза) в 1993 р. Її основою стала Група вивчення і дослідження європейської цивілізації (ГРЕСЕ), що існувала у Франції з 1969 р. і була своєрідним мозковим центром “нових правих”. Її ідеологами були Ален де Бенуа, Домінік Веннер, П'єр Віаль (автор фундаментальної “Антології язичництва”) та ін. Президентом “Європейської синергії” з часу її заснування був Жільбер Сенсір, один із засновників Французького національного фронту. Головною ідеєю “Синергії” було вироблення моделі, побудованої на священних духовних принципах, в розумінні “Священної імперії” в європейському масштабі, яка могла б протистояти глобальним діям США. У періодичних виданнях “Синергії” неодноразово піднімалися питання відродження етнорелігійних освітніх цінностей на новому етапі. Однак, члени організації не обмежують себе виключно язич-

ницькими світоглядними настановами, враховуючи рівень християнізації європейського суспільства. Так, Ж. Сенсір писав, що “головним завданням “Синергії” є захист античної спадщини, що спільноєвропейська цивілізація має дохристиянські корені”. Однак, Сенсір не схвалював “карнавального” язичництва, і радив враховувати роль язичницько-християнського синкретизму в католицизмі [1, 12–14].

Помітним явищем в осмисленні феномену язичництва як рідної релігії стали праці сучасного французького філософа Гійома Файя. Зокрема, в своїй книзі “Археофутуризм” (1998 р.) він провіщає повернення архаїчних цінностей, таких як: “природний розподіл ролей між чоловіком і жінкою; спадкоємність етнічних і народних традицій освіти й виховання, відродження духовності і організація етнорелігійного культу; відновлення суспільної ієрархії; культу Предків, обрядів і випробувань при посвяченні; відновлення органічних громад на різних рівнях від родинної сфери до всього народу; незмішування еротизму з подружжям; престиж військового класу; відкрита та ідеологічно узаконена нерівність суспільних станів; пропорційність обов’язків з правами; віддання належного справам людей, а не самим людям, що повинно підвищити відповідальність останніх” [7, 54–60].

В іншій своїй книзі “Колонізація Європи. Правда про імміграцію й іслам” (2000), Г. Фай, докладно проаналізувавши наступ ісламу на європейський світ, дійшов висновку про слабкість християнства (“католицизм перебуває в стані прогресуючої анемії”), його нездатність протистояти сильнішому “брату-конкуренту”. І хоча язичництво “не втручається у цю сімейну сварку”, однак, на думку мислителя, воно зрештою буде змушене вступити в протиборство з цим останнім форпостом монотеїстичного монстра.

Гійом Фай — добре обізнаний з Кораном. Мусульмани після виходу його праці були здивовані тим, що він знає про їхні наміри підкорити всю Європу. Г. Фай також знає, що розмови мусульман про так званий “світський іслам, здатний до гармонійної інтеграції” — лукаві й лицемірні. Адже їхній пророк Мухаммед, коли готував експансію нових земель,

радив: “цілуй руку, яку ще не можеш відсікти”. Гійом Фай вважає, що “ісламській загрози на світовому рівні необхідно протиставити союз з язичницькими силами Європи й Індії. Іслам — це войовничий універсалізм, найбільш абсолютний зі всіх монотеїзмів “одкровення”. Він не терпить нічого, окрім самого себе і свого теократичного світогляду, тоталітарного у власному значенні цього слова, в якому віра зливається із законом” [7, 54–60].

У маніфесті за відродження континенту “Чому ми боремося” (2001 р.) Г. Фай говорить: “Наші народи стикаються з найсерйознішими загрозами за всю свою історію: демографічний крах, колонізація в результаті напливу іногородців і мусульман, розклад європейських структур, підпорядкування американській гегемонії, забуття культурних коренів і т. д.”. Г. Фай пропонує сміливу ревізію вмираючої сучасності, закликає до відновлення етнічного способу життя. Ще в юнацькі роки в Дельфах він склав клятву язичницьким Богам і залишився вірним їй усе життя.

Головна квінтесенція його поглядів на язичництво: “воно не є антихристиянським, воно нехристиянське і постхристиянське” [7, 54–60]. Його язичництво позитивне, він не зводить ні з ким рахунків. Етнічна віра, — вважає Гійом Фай, — передувала християнству і переживе його в серцях європейців, вона вічна, бо вона організовується навколо трьох осей: зв’язок поколінь і зв’язок зі своєю землею, космічне занурення в природу, її вічні цикли і вічний “пошук” без наперед розробленого плану. Язичництво як найстародавніша і найприродніша з релігій світу, глибоко інтегроване в європейську душу. Гійом Фай вважає, що на противагу монотеїзму, саме язичництво “зв’язує” (тут “зв’язок” — у значенні слова “релігія”) людей одного суспільства з Богами і реальним конкретним світом.

Г. Фай визначає головні характерні риси язичництва — як єдність священного і світського, циклічна або сферична концепція часу (на противагу есхатології порятунку або прогресу, з його лінійним часом, спрямованим до “рятівної місії”), відмова вважати природу власністю людини (“сина Божого”), яка може експлуатувати і руйнувати її згідно

своєму свавіллю та ін. Язичництво, за його словами, постійно сполучає протилежності в одній гармонійній єдності, різнорідне — в однорідному. Два протилежних і доповнюючих один одного варіанти: язичництво природи і язичництво сили, мистецтва, внесення в світ розумного початку, причому обидва вони емоційні. А язичницька мораль, на думку мислителя, ставить вищі вимоги, ніж християнська, бо язичництво вимагає від людини володіння собою, пошани до суспільних правил і життєвого порядку, які не нав'язані логікою кари або винагороди від всемогутнього Бога, але народжуються зсередини і психологічно сприймаються як необхідні обов'язки. Язичництво Гійома Фая — прометеївське, таке, що “порушує рамки дозволеного”.

Європа ніколи не переставала перебувати під впливом своєї язичницької підсвідомості, свідчення тому — уся європейська поезія і пластичні мистецтва. Гійом Фай говорить: “Чисто християнські поетичні твори не вражають, а все католицьке мистецтво відмічене знаком язичництва. Що це, як не постійний прояв божественної сили, всупереч іконоборським велінням монотеїзму? ...Читання Ніцше, але перш за все спостереження за сучасними прелатами і християнами, переконали мене в хворобливому і протиприродному характері християнської моралі, моралі хворих, раціоналізації відчаю. Ідея спокутування страждань, що не має нічого спільного з язичницькою ідеєю героїчної смерті, схожа на ненависть до життя” [7, 54–60].

Виходячи з принципу, що людство різноманітне, і що історія — це непередбачуване і нескінченне становлення, ми припускаємо, що на противагу монотеїстичним релігіям, на перший план має вийти органічне і цілісне, язичницьке бачення світу, а всі народи, спаяні патріотизмом і загальною свідомістю своєї самобутності, стануть суспільствами єдиної долі. Як ми бачимо на прикладі грецького язичництва, поняття Поліса є фундаментальним у язичництві, де Божества-покровителі мають політичний і ґрунтовницький аспект.

Фай на власному прикладі доводить, що язичники наділені “титанічними” рисами (з їхніми прометеївськими й фаустівськими озна-

ками), заснованими на етиці й естетиці сильної особистості, що власне мав на увазі Ф. Ніцше, говорячи про “надлюдину”. Все це — археофутуризм, зовсім не схожий на нашу християнську сучасність, адже міф про Геракла чи діяння героїв “Іліади” — явні прояви цього титанізму, коли люди-герої піднімаються до рівня Богів. Пригадаємо Ахілла, Пріама, Агамемнона, всіх цих персонажів грецької міфології й трагедії, надлюдей, які дійсно прагнуть досягти божественного рівня. Саме ці класичні героїчні зразки особистості варто відродити як виховний ідеал у нашій освіті й педагогіці, котра на сьогодні катастрофічно втрачає свої традиційні пріоритети.

Порівнюючи цей язичницький чин з християнським смиренням, Фай іронізує: “Юдео-християнська традиція не помилялася: її Бог вимагав від людини упокорити свою “гординю”, не наближатися до дерева пізнання, не створювати знярядь, що конкурують з незмінною досконалою природою, створеною Творцем. До речі, пригадаємо назви американських ракет і космічних програм часів фон Брауна: Тор, Атлант, Титан, Юпітер, Дельта, Меркурій, Аполлон... Жодна з них не називалася “Ісус”, “Мир і любов” або “Біблія”, і це в країні, де християнство фактично є державною релігією. Назва європейської космічної ракети — Аріяна, ядерних ракет французьких сухопутних сил — Плутон і Гадес, індійської армії — Агні. Британські військові кораблі традиційно носять такі ж назви: Гермес, Аякс, Геркулес... Таким чином, існує якийсь духовний зв'язок між образами язичницької міфології і сучасною “технікою могутності” [7, 54–60].

Думки французького мислителя Гійома Фая нині суголосні з ідейними засадами більшості етнорелігійних рухів Європи. У Франції існують ще й інші національно-патріотичні групи археофутуристів. Наприклад, Жан-П'єр Тіленон, бретонець за походженням, вважає, що християнство нав'язане Бретані (нині Французькій провінції) з часів Французького королівства [6, 70–71]. Відтоді його рідна бретонська мова і релігія почали занепадати. Сам Тіленон добре володіє рідною мовою і навіть видає свій часопис бретонською.

В інтерв'ю часопису “Сварог” він зазначив: “Обрядом є щоденний спосіб життя язичника, починаючи з ранкового душа й до того моменту, коли він відходить до сну. Що ж до Богів, то тут йдеться не про якихось особливих кельтських, а загальних язичницьких Богів. Кельтські Боги і герої мають свої аналоги в релігіях інших індоєвропейських народів: король Артур кельтських легенд і Арджуна із Бхагаватгіти — це одне і те ж, так само як Мерлін і Крішна — типологія релігії загалом спільна”. Ж.-П. Тіленон також відзначив значну різноманітність невеликих язичницьких груп у Франції та його рідній Бретані, що, на його думку, якраз і є симптомом здорового розвитку язичницької ідеї [6, 70–71].

Отже, археофутуризм, доктрина, згідно якої майбутнє знову звернеться до цінностей предків на новому етапі, коли вже поняття модернізму і традиціоналізму будуть перевершені. Такий прогноз французьких мислителів уже сьогодні справджується в безлічі спроб актуалізації етнічних релігійних традицій, що розгорнулися в усій Європі та далеко за її межами [3, 119]. Гійом Фай вважає, що Прометейзм, який ніколи не могло стримати “смиріння перед Богом” (як в релігіях спасіння), в усій європейській історії відзначався бажанням “зрівнятися з Богами”. Прометейзм — це внутрішня сила, яку треба постійно стримувати, але в Європі ще досі зберігається прометеївське начало як внутрішній вогонь, що возвеличує європейську людину. XXI століття, на думку Г. Фая, стане свідком викликів, які космополітична західна буржуазна ідеологія вважала похованими: боротьба самобутніх форм релігій і традицій, геополітичні конфлікти, етнічне питання, підняте на світовий рівень, боротьба за рідкісні ресурси — ось що чекає Європу в недалекому майбутньому.

Україна на тлі цих загальноєвропейських процесів представлена когортою визначних мислителів, письменників, які з початку XX ст. не тільки здійснили переоцінку духовних вартостей християнства (Іван Франко, Юрій Федькович, Леся Українка), а й впроваджували в життя ідею збереження етнокультурної

спадщини та повернення її як рідної віри в народне середовище: Володимир Шаян, Василь Пачовський, Богдан-Ігор Антонич. Пошуками шляху майбутнього України були пройняті і твори В. Винниченка (конкордизм), М. Хвильового (віталізм), навіть світогляд Дмитра Донцова, головні праці якого позначені виразним християнським пафосом, еволюціонував до видання газети “Дажбог” (Львів, 30-ті роки XX ст.) та роздумів про повернення “до старих Богів”. На жаль, ця хвиля українського археофутуризму ще мало вивчена через упереджене ставлення християнізованого загалу науковців до рідної віри [3, 356–371].

Висновки:

1. Народ дуже повільно засвоює наукові та духовні здобутки своїх мислителів. Іноді вони стають більш-менш відомими лише через століття після виникнення, коли вже суспільний контекст описаних подій суттєво змінився. Це, звичайно, не могло не позначитись на загальному розвитку етнофілософської думки, бо кожна праця, написана у свій час, має прислужитися своїм сучасникам саме в контексті поточного історичного моменту.

2. Відсутність міжпоколінного передавання знань трагічно позначилося на долі українського народу. Чи не тому практично кожному новому поколінню доводиться наново “винаходити велосипед”.

3. Тому нова модель культурно-освітнього простору має спиратися, насамперед, на усвідомлене засвоєння рідної філософської спадщини, що в свою чергу здійснюється шляхом нового переосмислення й переоцінки джерельної бази, а не її інтерпретації глобально, політично чи конфесійно заангажованими авторами.

4. А це потребує нових підходів до наукової та освітньої стратегії й тактики, програмування навчальних курсів гуманітарних дисциплін, перегляду нав'язаних схоластичних форм, продиктованих “модю” на “болонські стандарти”. Освіта має повернутися до гуманізації навчально-виховних технологій, класичних форм освіти, випробуваних власним багатолітнім досвідом.

Література:

1. Атеней. Русский международный журнал. — 2001 — 2005. — № 1–6.
2. Знойко О. Міфи Київської землі та події стародавні. — К., 1989.
3. Лозко Г. Пробуджена Енея: європейський етнорелігійний ренесанс. — Харків: Див, 2006. — 464 с.
4. Младшая Эдда. Серия “Литературные памятники”. Изд. подготов. О. А. Смирницкая, М. И. Стеблин-Каменский. — Ленинград: Наука, 1970.
5. Славянское Вече–3. Материалы международной научно-практической конференции “Славянский мир в условиях глобализации (философско-мировоззренческие и этнокультурные проблемы)”: Минск, 1–3 марта 2004 г. — Минск, 2005. — 434 с.
6. Співробітництво: Україна — Франція // Сварог. — 2006. — № 19–20.
7. Фай Г. Язичництво — це майбутнє світу // Сварог. — 2004. — № 17–18.
8. Blot Y. L’Heritage d’Athena. Les racines grecques de l’Occident. Editions Les Presses Bretonnes. — Saint-Brieux, 1996. — 350 p.